

Јасна Влајић-Поповић
Београд

ДА ЛИ ЈЕ *КОТВА* КЊИЖЕВНА И(ЛИ) НАРОДНА РЕЧ?¹

*У раду се указује да подвојеност значња именице котва која у књижевном српском језику значи „сидро“ а у дијалекту „врста полуке, палице; део плуга“ изискује потребу да се та семантичка разлика у савременој описној лексикографији третира као разлог за лучење хомонима, иако компаративно-историјска анализа указује да су то етимолошки истоветне речи, пореклом од псл. *koty, -ъve из породице глагола *kotiti. Књижевна реч се тумачи као посрбица, а дијалектизам као драгоцен реликт изворног значења псл. речи од које је настао назив за сидро.*

0. Укупно узев, међу називима за „сидро“ у словенским језицима, нарочито у поморској терминологији, сасвим природно преовлађују позајмљенице. Неке од њих се, различитим путевима преузимања, у крајњој линији свде на лат. *ancora* (в. нап. 2), међу јужнословенским језицима распрострањен је грецизам *сидро* (в. нап. 4.) напореда са турцизмом *ленгер* (в. нап. 3), а само је једна реч домаћа, *котва* (од псл. **koty, -ъve f.*). Осим што је општесловенска, она се сматра и прасловенском, мада се на основу њеног савременог ареала такав суд може и доводити у сумњу (в. ЭССЯ 11:213-214; ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ 2009).

0.1. У поређењу са осталим словенским језицима, српски је својеврстан не само по томе што има више назива за појам „сидро“, већ и због чињенице да чак три од њих припадају књижевном језику (*сидро*,² *лен-*

¹ Овај чланак је резултат рада на пројекту „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ који под бројем 148004 у потпуности финансира Министарство науке Републике Србије.

² Овај грецизам од сргр. σίδερο(ν) < стгр. σίδηρος „гвожђе“, посведочен је још од средине XV века, а данас распрострањен и у народним говорима. Више о томе в. Скок 3:229. Његов суд да је до специјализације значења грчког предлошка дошло само на источном Јадрану, и то вероватно далмато-романским посредством, заправо не стоји будући да се то значење развило још у самом грчком језику, а познају га и западни бугарски говори (Созопол) (тако БЕР 6:638), уп. и слн. *sidro* од XVI века (BEZLAJ 3:232). За још примера за *сидро* са Јадрана, осим RJA, в. и VIDOVIĆ 403-404. За специфично дијалекатско значење „камен који држи мрежу на дну“ (дакле, камен

гер,³ котва), а само један има искључиво дијалекатски тј. покрајински карактер (анкора⁴). Из ове бројности, као и из разноликости непосредног и крајњег порекла ових назива, могу се ишчитавати различити екстралингвистички подаци а затим – имајући у виду и датирање првих потврда – доносити закључци релевантни не само за историју језика већ и народа.

1. Овде нас занима *котва*, други књижевни синоним *сидра* у српском (као и хрватском) језику, истовремено једина домаћа реч у овој скупини синонима. Њену посебност, као и својеврстан парадокс, чини то што *котва*, упркос својој идиоглотији, није посведочена у дијалектима (за разлику од друга два назива који то јесу – у основном или неком другом значењу). На такав закључак указују не само општи речници у којима све потврде потичу из књижевних извора (РСА и *RJA s.vv.*), већ и они специјализовани посвећени лексици рибарства, речног и поморског. Тако нпр. *МИНАЛЛОВИЋ/ВУКОВИЋ* уопште не садржи одредницу *котва*, док *ВИДОВИЋ 227* доноси само једну потврду која би се, будући индиректно географски лоцирана, можда могла сматрати дијалекатском: *котва* „*l'anchorotto, Wurfanker*, ако ли је на четири нокта, онда се зове мачка у Бакрана“ (док је у истом речнику деминутив *котвица* из књижевног извора). Дијалекатски речници из Приморја уопште не садрже именицу *котва*⁵.

1.1. Тек у новијој стручној литератури налазимо дефиницију по којој је котва четворокрако сидро речних и каналских бродова (*РОМЕ 4:109*), али она није релевантна за језичко разматрање (чак ни у хрватској сфери) пошто потиче из нелингвистичког извора као што је поморска енциклопедија. Ова потврда не представља никакво историјско сведочанство већ одражава новије стање, у коме је један од синонима специјализован за сидра слатководне пловидбе.⁶

као технички најпримитивнија справа у функцији сидра), уп. Јовићевићев опис рибарења на Скадарском језеру: „Један крај мреже [који први спушта] привеже за ракиту, врбу или нарочиту жилу, коју сам побије, а свеже и други крај, пошто сврши посао, или ту спусти повећи камен у дно воде, везан за дугачки штап. То се зове сидро.“ (*МИНАЛЛОВИЋ/ВУКОВИЋ 335*, према *Српски етнографски зборник 13*, Београд 1909, 206).

³ Овај континентални турцизам персијског порекла посведочен од *XVIII* в. (в. *RJA s.v.*; *ŠKALJIĆ 434*) све донедавно је био у живој употреби (в. и РСА, такође *МИХАЛЛОВИЋ 1982-1984 1:161* за старије потврде; за новије дијал. потврде в. *РСГВ 4:253*). Дилема око порекла персијске речи, коју неки изводе директно од гр. ἄγκυρα (в. П. Будмани у *RJA; СКОК 1:45*), неки преко итал. *l'ancora* (в. следећу напомену) а неки искључују обе могућности (в. преглед у *БЕР 3:360*) за балканске језике, па и наш, није битна.

⁴ Овај српско-хрватски јадрански романизам и архаизам посведочен од *XVI* в. непосредно је преузет из италијанског језика, али је и он у крајњој линији грчког порекла (од гр. ἄγκυρα), преко лат. *ancora* (в. *СКОК 1:45*), од кога потичу називи за сидро у готово свим европским језицима (в. *ВУСК 787, § 10.89*; за рус. *якорь*, непосредно из старосведског или староисландског, в. *ФАСМЕР 4:553*). Отуд и срп. дијал. германизам *анкер* „котва“ (РСА), „дебела жица за причвршћивање високих стубова“ (*РСГВ 1:51*). Застарела туђица *анкира* код Доситеја Обрадовића није од итал. *ancora* (тако *МИХАЛЛОВИЋ 1972-1974 1:19*) већ је то, судећи по фонетизму другог слога, директан гречизам.

⁵ Имамо у виду речнике и пописе речи од Црмнице тј. Паштровића до Истре, од Б. Милетића, СДЗБ 9, 1939, *Čakavish-deutsches Lexikon*, Turina/Šepić-Tomin: *Rječnik čakavskih izraza*, Jurišić: *Rječnik govora otoka Vrgade*, Dulčić: *Rječnik bruškog govora*, Houtzagers: *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Kalsbeek: *The Čakavian Dialect of Orbanici near Žminj in Istria* итд. – за библиографске детаље в. *ЕРСЈ 1:13-20, 2:5-6*).

⁶ У истој енциклопедији налази се и сличан пример „форсирања“ застарелог термина *ладва* (о њему в. *RJA s.v.*) који се врло згодно употребљава у смислу „пловило (уопште)“.

2.0. Све ово указује на потребу да се још једном направи преглед и анализа помена именице *котва* у српској и словенској лингвистичкој лексикографији.

2.1. Формално гледано, најстарија лексикографска потврда (без илустрације примером) налази се у 2. тому Стулићевог речника из 1806. године, што скоро век касније преноси и RJA: *котва* f. „сидро“, такође без иједног примера, са напоменом уредника Пера Будманија: „Ријеч је прасловенска ... У нашега народа нема више ове ријечи, али је употребљавају неки писци у наше доба“ (они се не наводе поименце, в. RJA 5/1898-1903:404⁷).

2.2. На Будманијев суд надовезује се и Скоков коментар да је тај термин преузет из неког словенског језика, чешког или руског (Скок 2:170 s.v. *kotiti se*). Међутим, иако је Скок у принципу у праву, факат је да нити ареал постојећих потврда указује на чешки извор, нити је у руском књижевном језику XVIII-XIX века та реч у значењу „сидро“ била више коришћена него и данас актуелна *якорь*.

2.3. Стога преостаје да се извор преузимања потражи на некој другој страни. Постојање потврда које су тек нешто млађе од Стулићеве – а које ни Будмани ни Скок (као ни московски етимолошки речник словенских језика, ЭССЯ) нису имали у виду – претходна нагађања о инословенском пореклу доводе до конкретних извора који указују на то да као предложак ове именице треба узети славеносрпску посрбицу први пут забележену 1814. године, а затим још пар пута током XIX века (наводимо према Михаловић 1982-1984/1:165 – тамо и разрешење скраћеница):

котва f. (1814) „ленгер“: „Флотица сирѣчь Францусзка ... доплови, котву (ленгер) бацы и ту се стани“ (НС 1814, 316); „заповеди да се ленгери (котве) одреше“ (ЛМС 1829, 16, 86); „баце изъ стражне части корабля четыри котве (ленгера)“ (Н. зав. 358).

Овде је занимљиво приметити однос различитих цитираних аутора према синонимима *котва* и *ленгер* који наизменично тумаче један другог – нарочито је индикативно да Вук у свом преводу *Новог завета*, иако користи реч *котва*, ипак налази за сходно да је протумачи турцизмом *ленгер*.

* * *

2.4. Бројне примере, који не само што премошћују хронолошки јаз између првих потврда од пре два века и савремене употребе већ и показују релативно широку лепезу значења именице *котва*, у новије време доноси РСА (у заградама се дају извори са скраћеницама које се ту примењују – за њихово разрешење в. 17. том).

кѡтва f. 1° „метална направа са једним, два или више свинутих кракова која се спушта на дно (морско, речно) ...“: „Па се причало да су се том трговином тако обогатили да су

⁷ Помињу се само потврде у Стулићевом речнику и у Шулековом речнику научних термина, који доноси и изведенице *котвен*, *котвица*, *котвиште*, *котварина*, као и *котвокажа* из Зборника закона из 1871. године, све са напоменом „Начињено у наше вријеме“ (RJA l.c.).

и котве (ленгере) на лађама својим градили од злата“ (Бошк. Ст. 1, 119), „Брод извуче котве“ (Бук. 1, 122), „И омање лађе, усидрене у луци, оскакиваху на котвама“ (Цар, СКГл 25, 882), „Покушаји са новом котвом ... показали су поуздана успеха тако, да се с правом може рећи, да је одсада судар лађе немогућ“ (БК 1898, 1663), фиг. „На воду је горе истурише ° А камен је котва суздржава“ (Новић 3, 126),⁸ „Барбара ми свеђ остаје котва | За коју се прихватити могу“ (Бан 7, 186); 2° нераспр. „полуга којом се затварају врата, завор, засовница, реза“: „Спустите опет котву, па лезите те спавајте“ (Недић М. 2, 37)⁹; 3° а) „комад железа који се ставља на половине потковичастог магнета и који чува његову јачину“ (Петр. М. 1, 93), б) „део уређаја за паљење бензинске смесе у мотору с унутрашњим сагоревањем“: „Котва ове машине обично је у облику звона те служи још и као замајац мотору мотоцикла“ (Политика 1958, 16206/12) (К-М 1, 107; Р МС-МХ); в) „полуга са два зупца на клатну зидног часовника“ (Петр. М. 1, 40; Телеб., Р МС-МХ); г) покр. „врста палице, полуге над воденичним каменом у млину“: „Брашно се купи паљем. Палица, која је уђедена кроз ‘раслаб’¹⁰ више свода, зове се ‘котва’, а испод ње друга, којом се подиже и спушта раслаб, односно ‘водено коло’, зове се ‘полуга’“ (Нак. 2, 216), покр. „део на плугу“ (Херцег-Нови, Нак. 1); 4° покр. „шара, мотив у везу“ (Бел. 1, 49)¹¹.

Следе синтагме и изрази: *котва спасења* „уточиште, спас“ (Игњ. 4, 51), *бацити (спустити) котву* „усидрити се; скрасити се“ (Ђорђ. Вл. 2, 8), *дићи котву* „отпловити, кренути; отићи уопште“, као и провидне изведенице *котвица, котвен, котваст, котвиште, котварина, котвоказ, котвокажа, котвити* – све без икакавог семантичког отклона од основног значења „сидро“ (в. РСА s.vv.).

⁸ Иако лексикографски маркирано као фигуративно, ово значење је сасвим конкретно, што се види из ширег контекста Новићевог спева начињеног у маниру епске поезије, *Бирчанин Илија оборкнез изпод Међедника* (Нови Сад 1862): „И нађоше тиха илимана | Привезаше камен за тестију | Повезаше тестију пешкиром | Да се види кад се узбјеласа | На воду је горе истурише | А камен је котва суздржава | Поврх воде на мјесту једноме“. Проблем за себе представља питање веродостојности ове потврде пошто се на основу овог квази-аутентичног спева не може рачунати да је реч била народна.

⁹ Ово хапаксно значење које би се могло довести у везу са Накићеновићевим примерима из Боке (в. 3° г) заправо није реално посведочено већ је лексикографски фантом у РСА, дефиниција заснована на домишљању смисла те речи у Недићевом преводу романа *Моби Дик*, тј. пасажу који у оригиналу гласи: *But turn flukes again and go to sleep ...*. То су речи којима се гостионичар обраћа Исмаилу смирујући његов страх од људождера Квиквега који му се нашао у кревету – где енгл. фраза *turn flukes* значи „повуците се, смирите се“ тако да је за превод небитно значење саме именице *fluke* „кралк сидра; китов реп“ тј. „triangular plate on either arm of an anchor; triangular extremity of a whale's tail“ (ONIONS 364-365).

¹⁰ Ову реч не региструје ниједан речник, а у грађи РСА налазе се само две потврде које потичу од попа Саве Накићеновића, управо из извора у којима се помиње и *котва*: један је Нак. 2, 212 (тј. СЕЗб 20, Насеља 9, Београд 1913): „Положај ... у млину [орају], било као и у млину брашненом, само без раслаба, кобиле, котве и полуге“, а други Нак. 1 (тј. Збирка речи из Херцеговине, са знаком да је реч из Херцег-Новог): „раслаб ... што се подиже и спушта млин, да се доведе у равнотежје“. Због недовољно јасног описа саме реалије у овим оскудним потврдама, не само да се не може одгонетнути порекло ове речи, већ она не може допринети ни бољем разумевању изгледа воденичарске котве.

¹¹ Иако овај пример тематски припада домену народне радиности, не можемо га узети као доказ да је реч народна не само из принципа, због одсуства убикације у извору у коме многи термини имају географско одређење (в. *Belović-Bernardzikowska, Jelica: Hrvatski narodni vezovi, Osijek 1906, 49*), нити због чињеница да се ради о секундарном термину (изведеном према изгледу сидра), колико из конкретног разлога што уопште није извесно да се ту ради о сидру. Наиме, врста шаре се не дефинише, веч само њена симболичка вредност: котве, рл. „Орнамент. Значи побуна у одлуци, неприлика“ (*ibid.*), што одудара од симболике сидра – за разлику од стандардне симболике која се даје нпр. за *јабуке* „сватови и љубав“, *котачи* „веселе“, *крушке* „опроштење“ итд. (ор. cit. s.vv.).

2.4.1. Све ове потврде, како основне речи тако и њених деривата, додатно потврђују оправданост тумачења порекла именице *котва* као посрбице (в. § 2.3.). Осим тога, гореизложени примери из РСА јасно показују, као што су претходни лексикографи већ приметили, да је *котва* „сидро“ искључиво књижевна (поред *RJA* и РСА, в. и нап. 8) и стручна реч (осим код Шулека, и у поморској енциклопедији, в. *РомЕ* 4:109). Упркос својој изворној прасловенској старини она, у српском (и хрватском) језику не показује трагове (очекиваног) вековног континуитета у том значењу него је, као новија посрбица, пријемчива корисницима због језичког осећаја да је *котва*, за разлику од често коришћених туђица *сидро* и *ленгер*, домаћа реч. Поређењем изведеница књижевних и шире распрострањених туђица *сидро* и *ленгер*, са домаћом речу *котва*, указује се да, осим у случају деноминалних глагола (*сидрити*, *ленгерисати*, *котвити*), ова последња именица – упркос својој релативно рецентној појави – ипак има богатију деривацију: према *сидриште*, *сидрењак*, *сидровина*¹² (за *ленгер* чак само деминутиви на *-ић*, *-че*, *-чић* и придеви на *-ни*, *-ски*), стоје у РСА регистровани *котвица*, *котвен*, *котваст*, *котвиште*, *котварина*, *котвоказ*, *котвокажа*, *котвити*. Осим тога, пада у очи да метафоризацији основног значења и његовом преношењу у друге стручне терминологије (магнетизам, машинство, механика) подлеже првенствено *котва* (мада се нпр. у уџбеницима физике из *XIX* века понекад јавља и *ленгер*,¹³ в. РСА *s.v.*). Као одраз својеврсног пуризма, ово може бити занимљиво и са социолингвистичке тачке гледишта ако се има у виду да је до тих именована долазило крајем *XIX* и почетком *XX* века – развој српске терминологије тих наука уследио је (или се поклапа са) посведоченошћу именице *котва* у основном значењу „сидро“.

2.5. Међутим, подробнија семантичка анализа примера које доноси РСА доводи до поларизације потврда на оне које значе „сидро“, било у правом смислу било метафорички пренето на неку другу област (према функцији и/ли изгледу на разне модерне механичке направе,¹⁴ а само према изгледу на шару у везу), и на оне које немају то значење. Ако изузмемо пример наведен под 2° (о њему види нап. 9), као значења која немају очигледне везе са сидром преостају она наведена под 3° г) „палица над воденичним каменом“ и „део на плугу“.

2.5.1. Иако наизглед спадају међу техничке справе налик сидру (због чега су вероватно и смештене у групу значења под 3°), њима ту заправо није место јер показују знатан (чак наизглед непремостив) семантички отклон од основног значења. Зато би, за потребе савремене описне лексикографије, најбоље било издвојити их у посебну, хомонимну одредницу *котва*². Затим би

¹² Овде изостављано далматинске хапаксе као *сидрина* „конопац за сидро“ (Брач) и Стулићеве потврде као *сидрошце*, *сидрован*, *сидропомник* које се и у *RJA* квалификују као непоуздане.

¹³ Док је овај помак вероватно настао калкирањем нем. *Anker*, за дијал. *ленгер* „гвожђе са три-четири заврчита краја... којим се шкафи из бунара ваде“ (Варош у Славонији, в. РСА), може се рачунати да је локална (аутохтона) специјализација основног значења до које није дошло у турском (није потврђена ни у другим балканским језицима који познају тај турцизам).

¹⁴ За ову прилику нема потребе утврђивати који су од њих евентуално аутохтони, а који семантички калкови према страним терминима, пошто су у сваком случају врло рецентни.

и њу ваљало сегментирати на два значења, једно сасвим јасно дефинисано као „палица изнад свода воденичког камена“ и друго заправо нејасно, непрецизно дефинисано као „део плуга“, и онда даље препустити етимолошкој анализи да утврди порекло овог другог хомонима. Овакав лексикографски третман био би исправан и стога што ови примери досад нису разматрани нигде у етимолошкој литератури (Скок их није имао, као ни ЭССЯ).

2.5.2. Треба нагласити да семантички фактор није једини разлог за формирање друге хомонимне одреднице. За тај поступак пресудна је чињеница да Накићеновићеве потврде показују још неке филолошки релевантне особности. Прво, оне не потичу из књижевних или стручних извора већ из етнографских записа, затим, оне нису географски неодређене већ су прецизно убициране, и најзад – што је можда и најбитније – иако једине из Приморја, оне немају везе са поморством већ припадају древним терминологијама какве су воденичарска и земљорадничка. А ове терминологије старије су не само од посрбљавања именице *котва* до кога је дошло тек у XIX (евентуално у XVIII веку), већ и од пловидбе код Словена уопште. Све ово наводи на закључак да семантичка ексклузивност Накићеновићевих потврда уопште није случајна. Другим речима, сви изнети елементи посебности оправдавају наш став да у описном речнику савременог језика те потврде треба да буду третиране као засебне одреднице, хомонимне према *котва* „сидро“.

3.0. Ако се у овом тренутку усредсредимо на опозицију књижевно : дијалекатско (која је задата као једна од тема овог скупа), пада у очи да су једини несумњиво некњижевни примери у РСА¹⁵ управо Накићеновићеве потврде захваљујући којима је и успостављен хомонимски пар *котва*¹ : *котва*². У новонасталој ситуацији питање постављено насловом овог рада, *Да ли је котва књижевна и(ли) народна реч?* чини се депласираним пошто се због откривене хомонимије испоставило да одредница *котва* заправо обухвата две различите речи, од којих је једна књижевна а друга дијалекатска.

3.1. Овакав суд о хомонимима стоји докле год се налазимо у равни синхроне лексичке анализе, и докле год не узимамо у обзир Балијеву класификацију хомонима на праве и лажне.¹⁶ Међутим, у случају именице *котва*, управо успостављањем хомонимије која би била оправдана и пожељна у пракси савремене описне лексикографије, у дубљој анализи може се показати као пример лажне хомонимије.

3.2. Наиме, гледано из дијахроне перспективе, дијалекатске потврде значења које је Накићеновић забележио на терену где у поморској терминологи-

¹⁵ За неаутентичност примера код Ј. Новића Оточанина в. нап. 8, за неизвесност у везиљској терминологији в. нап. 11.

¹⁶ По њему (BAILLY 57), прави хомоними су они који крајње порекло воде из различитих језика или од различитих лексема прајезика (у случају српског језика, били би то парови као турцизам *кадар* „способан“ : галицизму *кадар* „рам“ или домаће речи *град* „варош“ : *град* „ледена киша“), док су лажни хомоними они који се на нивоу савременог језика исказују као различите лексеме, а заправо имају исто крајње порекло, нпр. *коса*¹ „власи“ : *коса*² „пољопривредна алатка“, *пут*¹ „друм“ : *пут*² (као предлог „к(а)“, односно у прилошкој служби, в. РМС) итд.

гији иначе суверено влада туђица *анкора*,¹⁷ највероватније ипак јесу крајњим пореклом исто што и *котва* „сидро“ – а управо таква прасродност одлика је лажних хомонима (в. нап. 16).

3.2.1. Ако из практичних разлога у следећем кораку даљег разматрања оставимо по страни непрецизно значење „део плуга“ (о њему касније, в. † 3.3.), преостаје да се компаративној анализи подвргне фактички хапаксна бокелска потврда *котва* „палица над воденичким каменом“. Пошто творбених препрека успостављању њене везе са одговарајућим прасловенским предлошком нема, семантика указује на то да *котва* „палица“ представља реликт најстаријег значења именице **koty*, -ъve f., као женског парњака маскулинуму **kotъ m.*¹⁸ Он је недавно протумачен као поствербал глагола **kotiti* „ваљати, котрљати итд.“ тј. као *nomen instrumenti* „оно што се ваља, котрља“ → „ваљак, облица, палица, колац; брвно итд.“ (в. Влaић-Поповић 2007:73-74). Најближе тј. најпотпуније словенске паралеле овом облику, налазе се у чеш. дијал. *kotev* „грана“¹⁹ (ЭССЯ 11:214) и у деминутивном рус. дијал. *кóтвица* „чакља“ (СРНГ 15:101);²⁰ можда чак и у укр. дијал. *кiтвиця рl.* „дрвени цилиндар који се подмеће под полу-гу ради подизања воденичног жрвња“ (ЕСУМ 2:451 – за још укр. значења в. § 3.3.) Са становишта тезе о реликтном карактеру бокелског *котва* и његових пандана, управо њихова ареална дистрибуција (тј. периферна позиција на крајњем рубу јужнословенског простора и спорадичност осталих словенских потврда) представља аргумент у прилог извођењу од псл. именице **koty*, -ъve „мотка, палица“ (подробније о њеном семантичком развоју до значења „сидро“ в. Влaић-Поповић 2009 § 3.3., 3.4. нн.).

3.2.2. Формално само корак даље стоје паралеле које наша реч, као фемининум који наставља псл. **koty*, -ъve f., има у виду маскулина, рус. дијал. *кот m.* „справа за извлачење разних предмета са дна реке“ (другим речима, *кóтвица* „чакља“) и рус. дијал. *коты m. рl.* „противјуришна брвна“ (СРНГ 15:101), као континуантама псл. **kotъ m.* (в. § 3.2.1.).

3.2.3. Остајући у истом генетском кругу али са другим коренским вокализмом, -а-, као још један скуп паралела бокелском хапаксу, које су формални пандани управо претходно поменути руским паралелама, појављују се срп. дијал. *кат m.* „врљика; клин“ (в. РСА s.v.), рус. дијал. *каты m. рl.* „жрвњеви на цедиљки за уље“ (ЭССЯ 9:162 s.v. *katati se*).²¹

3.2.4. И најзад, с обзиром на чињеницу да је глагол **kotiti* ипак присутан на словенском југу па и у српско-хрватском језику, мада не у основном облику

¹⁷ Као најближе, уп. у југоисточној Боки ЛIPOBAC-RADULOVIĆ 11, док MUsIĆ 125 из северозападне Боке доноси само глагол *анкорати*; ни у једном извору није забележено чак ни *сидро*.

¹⁸ Више о овом творбеном пару и њему сличнима в. Влaић-Поповић 2009 § 2.6, нап. 25.

¹⁹ Пошто у извору није дефинисано о каквој се грани ради, остаје да се претпоставља да је у питању дебља грана, као облица. Осим ако није, напротив, у питању сасвим танка, савитљива вејка која служи за плетење, в. нпр. ЭССЯ 11: 208-209 s.vv. **kotul'a*, **kotulъ*, такође **kotoma*. Уп. и срп. дијал. *кота* „котарица“ и рус. дијал. *кота* „врша“ (Влaић-Поповић 2007:74 § 3.2.4.).

²⁰ Занимљиво је да ова потврда, иначе једина реч на *котв-* у СРНГ, није ушла у ЭССЯ s.v. **koty*.

²¹ На њихову узајамну везу, која се успоставља између осталог и захваљујући паралелизму коренских вокализама -о- и -а-, псл. **kotiti* : псл. **katiti*, недавно смо указали (Влaић-Поповић 2007:70 дд.).

већ у варијантама са различитим експресивним суфиксима **kotalēti* / **kotъletī* (*se*), **kotul'ati* (*se*), **kotъrl'ati* (*se*), **koturati* (*se*) итд. (в. ЭССЯ 11:198, 209, 213-214), постоји могућност да би, пре свега због сличности реалија и блискости семантичких мотивација, међу реалне пандане бокелском *котва* „палица над воденичким каменом“ могли спадати и облици попут *кѡтла f.* „дрво провучено кроз ралицу горе кроз гределъ“: „као што је у плуга цимер,²² тако је у рала котла: само што је она од дрвета и није одоздо провучена кроз лемеш, него кроз ралицу пред њим“ Горње приморје (Вук, РСА), *котља* „id.“: „од дрвета оно што се пред цимером од оне даске на коју се натиче лемеш провуче горе кроз гределъ (као и цимер)“ Хрватска (Вук, РСА), „мала мотика за окопавање поврћа“ (РСА), можда чак и срп. дијал. *котлајка* „вратило, вретено на бунару“ Рача Крагујевачка, Врање (РСА)²³ или *котланик* „конац, канап на нитима, делу ткачког стана“ Левач (РСА). Разрада ове теме остаје за другу прилику, пошто су сви ови примери досад неразматрани у етимолошкој литератури.²⁴

3.3. Већ поменути (§ 3.2.1.) украјински дијалектизам *кiтвиця рl.* има још два значења која су семантички удаљена од наше речи: „даске по којима котрљају кола до реке ради транспорта на другу обалу“ и „котурићи у предњем делу плуга (који садржи точак)“ (ЕСУМ 2:451). Упркос значајном фактору припадања одговарајућим терминологијама, воденичарској и ратарској, ове украјинске потврде вероватно ипак нису пандани срп. дијал. *котва* „палица“, већ (новије) локалне творбе на основу глагола *котити* „ваљати итд.“.²⁵ Али прави значај украјинских дијалекатских потврда крије се у значењу „котурићи у предњем делу плуга“ које може бити потпуни пандан Накићеновићевом из Херцег-Новог *котва* „део плуга“, и тако расветлити и његово порекло. Задржавајући велику уздржаност према доношењу закључака на основу хапакса, овде морамо скренути пажњу на могућност да се у овом примеру крије једина, и то индиректна, српска потврда глагола **kotiti* у деривату од чисте основе а не у њеним експресивно проширеним варијантама које су уобичајене на јужнословенском ареалу (в. примере у § 3.2.4.).

4.0. Чињеница да дословно сви овде разматрани примери потичу из дијалеката различитих словенских језика у принципу се може тумачити двојачко: с једне стране, да су све те творбе резултат независних, мање или више рецентних, творбено-семантичких процеса у сваком језику понаособ,

²² В. опис: „као гвоздена дашчица, око два прста широка, која је доље на дну дебела а горе на врху на неколико мјеста пробушена, па се одоздо провуче кроз лемеш и горе кроз гределъ и одоздо се у њу удари гвозден клин, тако држи лемеш за гределъ“ (Вук) – ово је старији германизам од *Zimmer* „дрвена грађа, (потпорна) греда“ (в. STRIEDTER-TEMPS 110).

²³ Ово за разлику од првог значења исте речи „посуда са дршком, котла“ у којој треба видети хомоним, вероватно варијанту од *котао*. Од исте основе, као семантичку а делимично и творбenu паралелу, уп. рус. дијал. *коток* „чекрк на бунару“ (ЭССЯ 11:213 s.v. **kotъkъ*).

²⁴ Само облике *котла* и *котља* у посебној одредници без икаквог коментара – као и без решења, доноси СКОК 2:171 (према RJA 5:598 + Bratanić, *Oraće sprave u Hrvata, Zagreb 1939*). Да ли њих треба изводити од глагола ***котлити* < **kotiti* или од **kot-ьl*, засад је неизвесно.

²⁵ То највероватније јесте случај са *кiтвиця рl.* „даске по којима котрљају кола до реке ради транспорта на другу обалу“ – мада ЕСУМ l.c. ту не прави разлику већ за сва три значења само каже да су „очигледно у вези са *котити*“.

а са друге стране, с обзиром на семантичку константу „предмет који је резултат ваљања, котрљања, бацања или служи за ваљање, котрљање, бацање“ → „мотка, облица, врљика, брвно, жрвањ, вретено, вратило итд.“ (за оваква развој код поствербала в. Властић-Поповић 2007:75 § 3.2.7), чак и у језику у коме се изгубила мотивациона веза са производним глаголом **kotiti*, ипак пре говори да су то регуларне, мада реликтне, континуанте псл. именице **koty*-*ъve f.*

4.1. Дакле, ако се вратимо питању из наслова: дилема је заправо непостојећа, пошто је *котва* ипак и књижевна и народна реч, али не на начин на који то јесу обичне речи (типа *кућа*, *дрво* и сл.), већ тако што у својим различитим семантичким реализацијама, које је сасвим оправдано третирати као хомониме, она припада и једном и другом регистру. Ово са знатном сигурношћу можемо да тврдимо тек сад, након извршене етимолошке анализе (§ 3.2.1. нн.). Међутим, како смо показали у § 2.5.2., већ и помна филолошка анализа може пружити озбиљне индикације за сегментирање једне одреднице на хомониме. Оваква пракса у савременој описној лексикографији, барем као почетни корак, може бити од знатне користи у коначном етимологисању наше лексике.

Кључне речи: српски језик, лексикологија, књижевна лексика, дијалекатска лексика, семантика, хомонимија, етимологија.

ЛИТЕРАТУРА

- Bally 1955:** Ch. Bally, *Traité de stylistique française*, Vol. I, Genève/Paris.
- Bezljaj 1977-2007:** F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika I-V*, Ljubljana.
- Buck 1965²:** C. D. Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago.
- Mihajlović/Vuković 1977:** V. Mihajlović, G. Vuković, *Srpskohrvatska leksika ribarstva*, Novi Sad.
- Onions 1985¹⁰:** *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Ed. by C. T. Onions, Oxford.
- PomE 1972-1989:** *Pomorska enciklopedija 1-8*, Zagreb.
- RJA Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU I-XXIII**, Zagreb 1880-1976.
- Skok 1971-1974:** P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-IV*, Zagreb.
- Striedter-Temps 1958:** H. Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*, Wiesbaden.
- Vidović 1984:** R. Vidović, *Pomorski rječnik*, Split.

Vlajić-Popović 2009: Vlajić-Popović, J.: Proto-Slavic **koty*, *-ъve* 'anchor', 'cat' or something else, *Studia etymologica Brunensia* 4, Praha. (у штампи)

БЕР: *Български етимологичен речник* 1–, София 1971–.

Влајић-Поповић 2007: Влајић-Поповић, Ј., Псл. **kotiti/*katati* и **kotъ/*katъ* – трагови *-a-* вокализма на словенском југу, *Словенска етимологија данас*, Београд, 67-81.

ЕРСЈ *Етимолошки речник српског језика* 1–, Београд 2003–.

ЭССЯ *Этимологический словарь славянских языков* 1–, Москва 1974–.

ЕСУМ *Етимологічний словник української мови* 1–, Київ 1982–.

Михајловић 1972-1974: Михајловић, В., *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду* I-II, Нови Сад.

Михајловић 1982-1984: Михајловић, В., *Посрбице од Орфелина до Вука* (прилог проучавању наших пуризама XVIII и XIX века) I-II, Нови Сад.

РСА *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* 1–, Београд 1959–.

РСГВ *Речник српских говора Војводине*, Нови Сад 2000–.

СРНГ *Словарь русских народных говоров* 1–, Гл. ред. Ф.П. Филин, Москва/Санкт-Петербург (Ленинград) 1965–.

Фасмер: Фасмер, М., *Этимологический словарь русского языка* I-IV, прев. и доп. О.Н. Трубачева, Москва 1986-1987.

Jasna Vlajić-Popović

IS *KOTVA* A LITERARY AND/OR A DIALECTAL WORD?

Summary

Established in this paper is a distinction, within the semantic range of the Serb. *kotva*, between its meaning 'anchor' which is widely attested in literary Serbian (as well as in Croatian) and the dialectal meaning of the same word, a hapax legomenon 'a kind of pole above the millstone'. On the basis of this distinction it is proposed that, for the purpose of modern descriptive lexicography, a pair of two homonyms be established. However, in further analysis conducted on comparative and diachronic levels, it is argued that the homonymy is actually false since the two words are genetically identical, both continuing PSI. **koty*, *-ъve* and its original semantics which has recently been etymologically related to PSI. **kotiti* 'to roll, skate, etc.' rather than the Germanism, PSI. **kotъ* 'cat'. In further course, yet another Serbian dialectal hapax legomenon *kotva* 'a part of a plough' is related to Ukr. dial. *кітвиця* pl. 'small reels in the front part of the plough (which contains the wheel)' and thus also ultimately traced back to PSI. **kotiti*. And finally, the dilemma from the title is resolved by asserting that in modern Serbian *kotva* is both a literary and a dialectal word, its various semantic realisations creating a pair of homonyms.